

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОІМІГРАЦІЙНИХ УСТАНОВОК ІНТЕЛІЄНЦІЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Христина Копистянська, Сергій Цапок, Володимир Бідак

Інститут регіональних досліджень НАН України
вул. Козельницька, 4, Львів 79026, irr@mail.lviv.ua

Розглянуто особливості формування інтелектуального потенціалу Львівської області за умов трансформації всієї системи соціально-економічних відносин в Україні. На основі соціологічного дослідження встановлено внутрішньосуперечливий характер міграційних установок представників нинішніх і майбутніх елітарних прошарків населення області. Зокрема, проаналізовано поширеність серед викладацького складу та випускників ВНЗ реальних і можливих (вірогідних) установок на виїзд за кордон, пов'язаних з недостатньою професійною самореалізацією, низьким рівнем матеріального забезпечення, економічною нестабільністю в країні. Виявлено суттєві відмінності у ставленні до перспектив трудової міграції між фахівцями науково-освітньої сфери, а також студентами-старшокурсниками.

Ключові слова: трудова міграція, міграційні установки, реальна й умовна міграційна готовність, інтелектуальний потенціал.

За останні роки, в міру просування технологічного прогресу, інформатизації виробництва та інших сфер економічної діяльності, за умов підвищення значущості знання як компоненти економіки, суттєво зросли й видозмінилися вимоги щодо кількісних і якісних параметрів інтелектуального, або, більш системно, – людського потенціалу регіонів, держави загалом [1; 2, с. 195 – 277]. Відповідні тенденції особливо посилюються у зв'язку з революційним характером наукового й техніко-технологічного поступу, що їх задає перехід до інноваційної моделі розвитку. Невід'ємною умовою функціонування цієї моделі має бути причетність і здатність до інновацій практично всього суспільства і, відповідно, населення кожного регіону. Основою інноваційної спроможності населення є саме його високий інтелектуальний розвиток і творчі здібності, а також інноваційна вмотивованість трудової поведінки [3, с. 11 – 14].

Водночас становлення сьогочасного українського суспільства, набуття ним новітніх якісних ознак, необхідних для участі в інноваційних процесах, обмежується складним перебігом ринкових та суспільно-політичних перетворень трансформаційного періоду.

Винятково важливу роль у становленні людського, зокрема інтелектуального потенціалу, відіграє його демографічна складова, особливо такий специфічний чинник її формування, як міграційна поведінка населення. Коли йдеться про міграційні явища в середовищі української інтелігенції, першочергової уваги заслуговує зовнішня трудова міграція, поширеність якої в цей час значно зросла як через суто економічні проблеми (труднощі адекватного працевлаштування, низький рівень оплати праці тощо), так і внаслідок демократизації міждержавних відносин, а також відкритості (доступності для

населення) інформації щодо соціально-економічних характеристик життєдіяльності когнітаріату західних країн [4, с. 116 – 120].

На Львівщині у зв'язку з цим до зон спеціальної турботи про долю інтелектуального потенціалу належать вищі навчальні заклади: тут, з одного боку, зосереджено значну частину регіональної науково-технічної та гуманітарної інтелігенції елітарного рівня, з іншого – готують спеціалістів високого класу для регіонального й загальнодержавного ринку праці, де їм належатиме реалізувати свій професійний, а отже – й інтелектуальний потенціал.

Соціологічне дослідження, спрямоване на вивчення міграційних намірів науково-педагогічних працівників, а також майбутніх фахівців – випускників вищої школи регіону, здійснено на базі львівських освітніх закладів III-IV рівнів акредитації. До опитування залучено представників науково-педагогічного корпусу ВНЗ (понад 5% від загального складу персоналу та студентів-старшокурсників, що задовольняє вимогам репрезентативності).

Уявлення досліджуваної категорії працівників ВНЗ про власну професійну самореалізацію через науково-викладацьку роботу в системі вищої освіти характеризують показники, які засвідчують досить низький рівень реалізації професійного потенціалу науково-педагогічних кадрів, зокрема, його інтелектуальної, творчої, організаторської компонент (рис. 1).

Серед причин недостатнього використання свого професійного потенціалу респонденти відзначали (можна було називати до 3-х позицій): низький рівень оплати праці – 85,0%; несформованість відповідного творчого клімату й наукового середовища – 44,0%; невідповідність виконуваної роботи профілю власної кваліфікації, професійних інтересів тощо – 23,7%; недоліки організації викладацької та науково-дослідної діяльності (завантаженість адміністративною роботою, погані фізичні умови праці та ін. – 5,5%).

Відповідаючи на “відкриті запитання” про причини їхньої низької професійної самореалізації, учасники дослідження найчастіше називали такі: недоліки державної політики щодо науки й освіти (зокрема, у сфері фінансування) – 32,5%; надмірна “бюрократизація” в системі вищої освіти – 30,0%; невідповідність організації праці вимогам творчо-інтелектуальної діяльності – 27,5%; вимушена практика відволікання на побічні заробітки – 12,5%; морально-психологічна деградація частини інтелігенції та студентства, відтак негативна мотивація до праці й навчання – 10,0% та ін.

Загалом, більшість працівників ВНЗ пов'язують перешкоди до власної повноцінної самовіддачі через працю, насамперед, з недоліками її матеріального, організаційного, соціально-психологічного забезпечення. Це особливо стосується рівня оплати праці, який влаштовує тільки приблизно кожного сьомого анкетованого (15%, тоді як 85% вбачали в низькому рівні зарплати основне гальмо для реалізації свого інтелектуального потенціалу).

На цьому тлі закономірною є й дуже низька оцінка досліджуваною категорією інтелігенції рівня власної соціальної захищеності: однозначно негативно охарактеризували соціальний захист (на рівні “поганий” або “нестерпний”) стосовно власної особи – дві третини респондентів (64%); стосовно своїх родин – три чверті (75%) і стосовно української інтелігенції в цілому – дев'ять десятих (91%!). Ці результати дають змогу зробити висновок про вкрай песимістичне сприйняття учасниками опитування соціального становища інтелігенції.

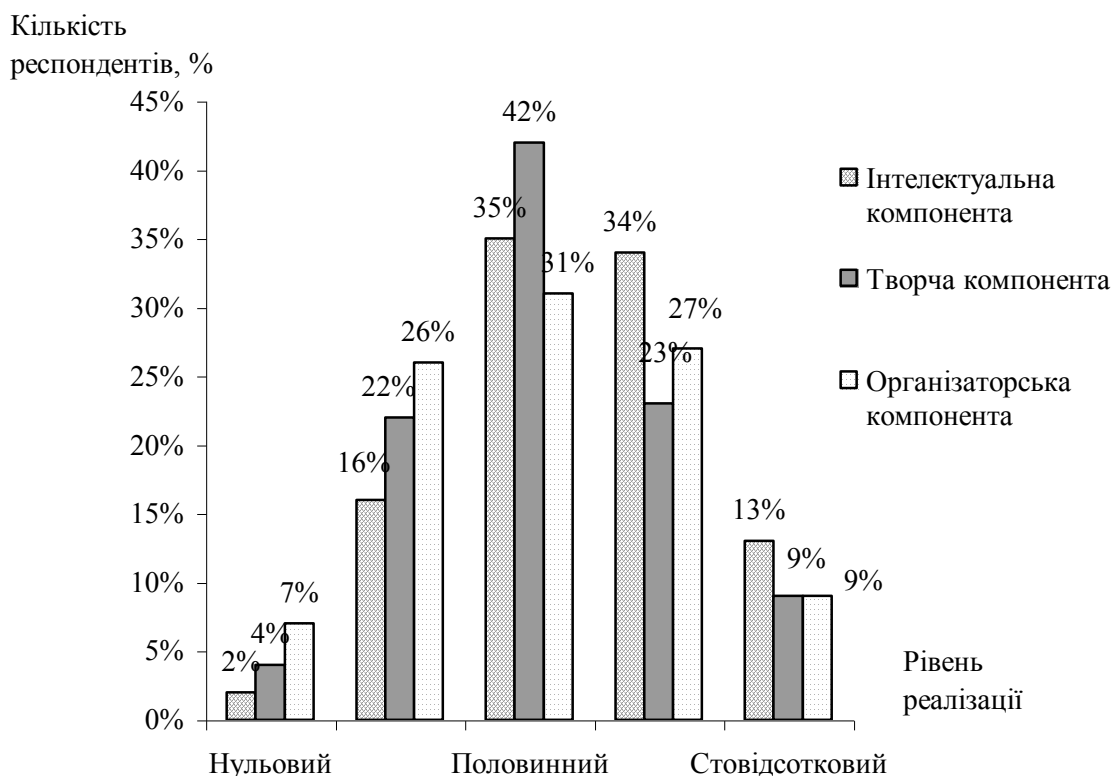

Рис.1 Рівень професійної реалізації викладачів ВНЗ (показники самооцінки)

Причини, які спонукають частину інтелектуальної еліти (людей з високим професійним, інтелектуальним, творчим потенціалом) емігрувати з України, респонденти оцінили так:

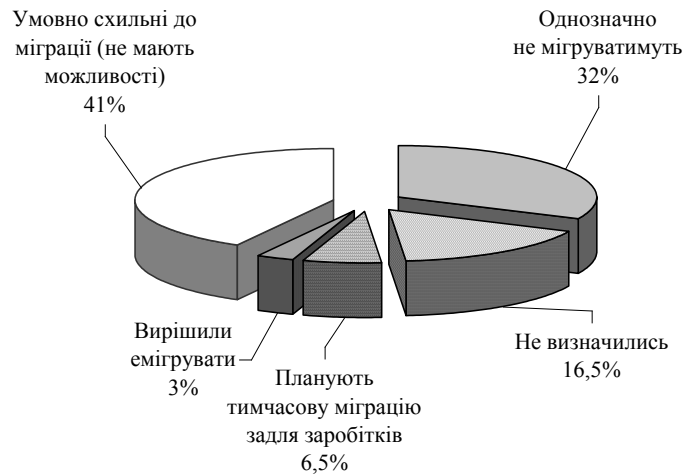
– сподівання на високі заробітки та гідний рівень матеріального добробуту	73%
– бажання “втекти” від нестатків	46%
– прагнення повніше реалізувати свої здібності, набути фахового досвіду	46%
– надія забезпечити своїй родині (дітям) нормальні життєві перспективи	45%
– прагнення до комфортного життя в економічно стабільному суспільстві	44%
– неможливість знайти адекватну роботу за фахом (профілем спеціалізації)	23%
– невизначена (напружена) політична ситуація в державі	10%
– неможливість швидко вирішити свою житлову проблему	7%

У відповідях на запитання щодо власних міграційних намірів виявилася поміркованість цієї категорії інтелігенції, дещо несподівана на тлі змальованої викладачами ВНЗ майже катастрофічної картини своєї соціальної ситуації. Отож, ставлення учасників опитування до можливої перспективи особистого виїзду з України виглядає так:

– нікуди не поїду, упевнений, що краще, ніж в Україні, мені ніде не буде	32,0
	%
– дуже хотів би виїхати, та не маю такої можливості через особисті обставини	22,5
	%
– виїхав би, та побоююсь, що не зумію влаштувати своє життя в іншій країні	19,5
	%
– поки що сумніваюсь, виїхати чи ні	16,5
	%
– планую поїхати за кордон на певний час з метою покращити свою (родинну) матеріальну ситуацію	6,5%
– уже остаточно вирішив, що емігрую до однієї із західних країн	2,5%
– вирішив виїхати до однієї з країн СНД	0,5%

Водночас, реальну готовність виїхати за кордон визнали 9,5% респондентів, з них 3% на постійне проживання і 6,5% – тимчасово, з метою заробітку. Близько 42% респондентів належать до умовно мотивованих потенційних мігрантів, які хотіли б виїхати, але не наважуються цього зробити через зовнішні перешкоди або невпевненість у власній здатності пристосуватися до нових умов. Не визначився, що робитиме, кожен шостий опитаний. Урешті, однозначно не планує мігрувати третина учасників дослідження, позиція яких ґрунтується здебільшого на високих громадянсько-патріотичних почуттях і прагненнях (з аналізу відповідей на відкриті запитання анкети випливає, що йдеться насамперед про такі мотиви, як вірність Батьківщині, прив'язаність до неї, бажання брати участь у державотворчих процесах та ін.). Отже, практично половину представників науково-освітнянської інтелігенції системи ВНЗ можна зарахувати до потенційних закордонних мігрантів (рис. 2).

Рис.2 Ставлення науково-педагогічних працівників ВНЗ до перспектив закордонної міграції

Порівняння цих відомостей з результатами аналогічного опитування інтелігенції Львівщини, яке ми здійснили 1998 р. [5, с. 138 – 150], вказує на досить стрімку динаміку поширення міграційних установок серед інтелектуальної еліти регіону: приблизно за п'ять років кількість фахівців, яким притаманні міграційні наміри, здійснення котрих може розблокуватися в разі усунення зовнішніх чи внутрішніх перешкод, зростає з 12 до 42%, тобто в 3,5 рази. Хоча демографічна статистика, як і практичний досвід, засвідчують, що умовна міграційна готовність здебільшого не підтверджується в реальній міграційній поведінці, однак сама наявність відповідних настроїв і пов'язаної з ними боротьби мотивів є серйозним фактором соціального неблагополуччя та психологічного дискомфорту.

Кінцевим наслідком педагогічної діяльності викладацького корпусу ВНЗ і загалом результатом функціонування освітнього ринку є поява на ринку праці інтелектуального продукту в особі молодих фахівців. Випускники ВНЗ є спадкоємцями й носіями інтелектуального потенціалу, який "по вертикалі" передається молодим поколінням суспільства. Вони є суб'єктами практичного застосування і творчого розвитку професійних знань, технологічних умінь і технічних навичок, сформованих у них під час навчання. Тому можливості та обсяг реалізації й подальшого нарощування інтелектуального потенціалу, його кількісний і якісний внесок у загальний потенціал регіону значною мірою залежать від трудової спрямованості, життєвих і професійних планів випускників. Останнім часом до цих планів дедалі суттєвіші корективи вносить, зокрема, фактор закордонної трудової міграції молоді.

У процесі зазначеного соціологічного дослідження студентам-старшокурсникам пропонували запитання, спрямовані на з'ясування: 1) їхнього загального ставлення до перспективи виїзду за кордон; 2) планів щодо влаштування життя й професійної діяльності після завершення навчання: а) у

межах України і б) у разі виїзду за межі держави. Досліджувана 5-відсоткова вибірка становила 483 особи. З них 396 (82%) пов'язують своє подальше життя з Україною, 52 (11%) планували виїхати за кордон і 35 (близько 7%) поки що не визначилися щодо місця майбутнього проживання і трудової діяльності.

Результати опитування, які характеризують життєві й трудові плани старшокурсників ВНЗ Львівщини, наведено в табл. 1.

Табл. 1

Плани (наміри) студентів-старшокурсників ВНЗ щодо подальшого життя і працевлаштування в Україні

Зміст життєвих і трудових планів	Поширеність, %	
	% до загального числа респондентів в	% до числа респондентів, які залишаться в Україні
Шукатимуть роботу за фахом у Львові	23,0	29,2
Виконуватимуть будь-яку роботу, аби тільки влаштував рівень оплати праці	11,2	13,6
Шукатимуть роботу за фахом на теренах всієї держави	10,5	13,0
Шукатимуть роботу за фахом у межах Західного регіону	9,7	11,8
Планують здобути другу вищу освіту, близьку за профілем до першої з метою покращення перспектив трудової кар'єри	8,4	10,4
Планують продовжити навчання (аспірантура та ін.) для подальшої наукової роботи	7,8	9,3
Хочуть здобути вищу освіту в іншій галузі знань (фах, за яким навчаються, не влаштує)	4,7	5,8
Будуть влаштовані на роботу за укладеною угодою	4,3	5,3
Мають інші плани працевлаштування (в Україні)	1,4*	1,6

* Решту близько 19% становлять респонденти з міграційними намірами та ті, що не визначилися

З показників табл. 1 видно, що трудові установки більшості випускників (близько 64%) можна розглядати як перспективні з погляду втілення та нарощування здобутого у ВНЗ професійного потенціалу, а отже й його інтелектуальної компоненти. "Загубленим" для реалізації на ринку праці, попри відсутність міграційних планів, потенційно може стати професійний потенціал понад шостої частини старшокурсників, якщо вони реалізують свій намір зректися фаху задля задоволення матеріальних потреб (11,2%), або заради здобуття іншої освіти у зв'язку з невдоволеністю фахом, що його набувають сьогодні (близько 5%). Саме ця остання частка можливих втрат інтелектуального потенціалу, носіями якого є молоді фахівці, безпосередньо зумовлена похибками у профорієнтаційній роботі, зокрема серед абітурієнтів та студентів ВНЗ.

Структуру й спрямованість життєвих і трудових планів тієї частини випускників ВНЗ, що однозначно вирішили мігрувати за кордон, представлено в табл. 2.

Табл. 2

Плани (наміри) студентів-старшокурсників ВНЗ щодо подальшого життя і працевлаштування за кордоном

	Поширеність, %
--	----------------

Зміст життєвих і трудових планів	% до числа респондентів, що планують виїхати за кордон	% до загального числа респондентів
Поїдуть за кордон на певний час, щоб заробити якомога більше грошей для майбутнього життя в Україні	34,6	3,8
Поїдуть за кордон тимчасово, для професійного удосконалення та здобуття практичного досвіду	23,0	2,5
Виїдуть назавжди з метою продовжити навчання за фахом та влаштувати своє життя	21,2	2,3
Виїдуть назавжди з метою зміни професії та пошуку престижної роботи	7,7	0,8
Виїдуть назавжди, щоб жити на Заході, характер роботи не має значення	5,8	0,7
Інші плани, пов'язані з еміграцією	7,4	0,9

Як засвідчує інформація табл. 2, у структурі міграційних планів старшокурсників, налаштованих на виїзд з України (прийmemo їхню частку в загальній вибірці за 100%), переважає орієнтація на тимчасове перебування за кордоном (57,6% проти 42,1%, які хочуть емігрувати). Найпоширенішим мотивом тимчасової трудової міграції є при цьому поліпшення свого матеріального становища (понад третина відповідей). Решта потенційних трудових мігрантів прагнуть за кордоном удосконалитися професійно та набути практичного досвіду (кожен четвертий). Також серед потенційних мігрантів більшість називає мотиви фахового удосконалення за кордоном або ж набуття нової, престижнішої професії (близько третини від усіх випускників, у яких виявлено міграційні установки). Водночас для досить значної частини потенційних емігрантів серед випускників ВНЗ їхня професія і напрями подальшої фахової самореалізації не мають суттєвого значення, їх цікавить тільки перспектива життя "на Заході" (загальна частка цієї категорії респондентів у структурі потенційних мігрантів – понад 13%).

Для з'ясування ролі й ваги міграційних намірів старшокурсників у формуванні загальних очікувань щодо їхньої подальшої професійної (інтелектуальної) самореалізації репрезентативнішими є показники, які відбивають місце міграційних установок у цілісній структурі життєвих і трудових планів учасників досліджуваної вибірки (другий "ряд" показників – табл. 2). Відповідні відомості об'єктивують відносно невисоку частку випускників, налаштованих на міграцію, порівняно з тими, хто планує жити й працювати в Україні: загальна частка потенційних емігрантів серед випускників становила 4,7%, а тимчасових трудових мігрантів – 6,3%. Отже, прогнозовані втрати професійного, у т. ч. інтелектуального потенціалу для національного ринку праці (його регіональної складової), що матимуть місце за умови здійснення міграційних планів випускників ВНЗ, за результатами цього дослідження треба визначати в межах 8,5%. Таку кількість становить сума показників 4,7% (частка очікуваної стаціонарної міграції) та 3,8% (частка очікуваної тимчасової міграції задля заробітку). Структурне співвідношення трудових планів та міграційних установок старшокурсників відображено на рис. 3, 4.

Рис.4 Міграційні установки в структурі трудових планів старшокурсників ВНЗ (% до загального числа респондентів)

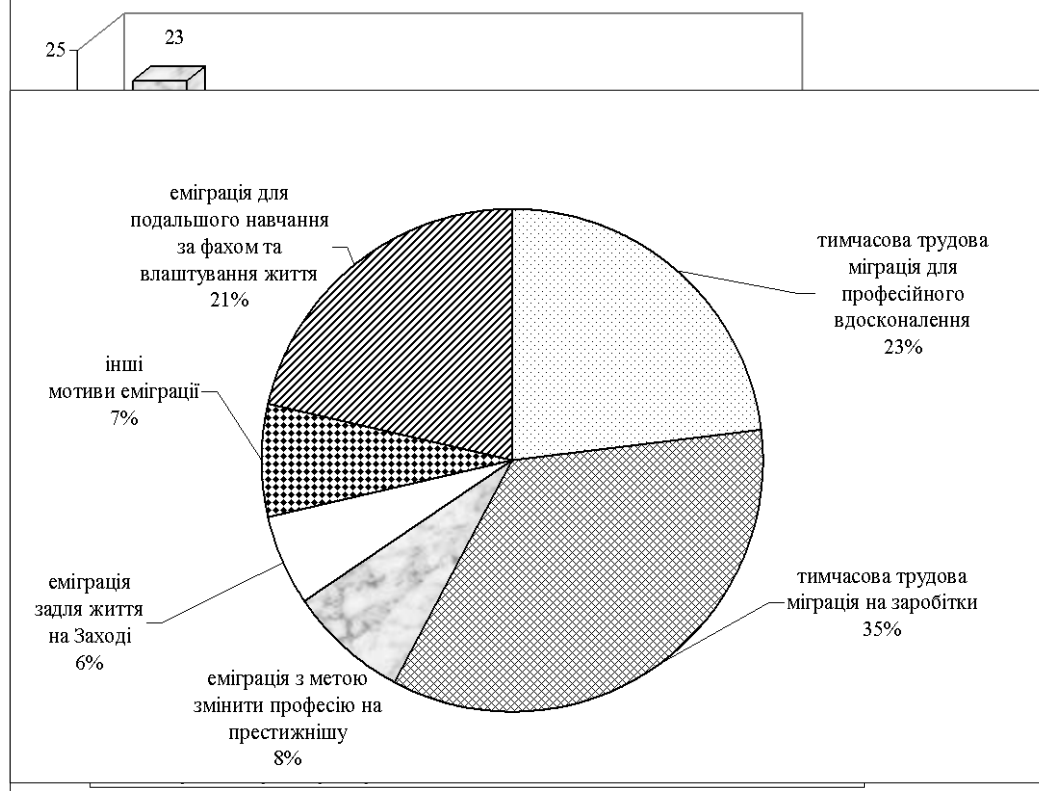

Рис. 3 Структура міграційних установок старшокурсників ВНЗ (% до числа потенційних мігрантів)

Отже, за обставин, максимально несприятливих для регіонального ринку праці, масштаби “відпливу мізків”, зумовленого очікуваною міграційною поведінкою випускників ВНЗ, за соціально-психологічними прогностичними критеріями визначатимуть показником до десяти відсотків.

Як відомо, у реальній міграційній поведінці потенційні плани й наміри різних категорій населення справджуються лише частково, залежно від динаміки тих чи інших показників соціально-економічної ситуації та особистих обставин [6, 42 – 46]. Попри це, наявність міграційних установок, як у разі практичної підготовки до їхнього здійснення, так і за наявності об’єктивних чи суб’єктивних причин, що унеможливають виїзд за кордон, негативно позначається на рівневі й якості праці, й особливо – інтелектуальної і творчої трудової самореалізації. Тому міграційні настрої (насамперед через включення у регулювання поведінки деяких негативних психологічних механізмів) є вельми небажаними в людей, що здійснюють настільки складний і суспільно значущий вид діяльності, як науково-педагогічна праця в системі вищої освіти, так само як і в майбутніх висококваліфікованих молодих спеціалістів, котрі представляють нове покоління інноваційної фахової інтелігенції. Відтак, виведені орієнтувальні параметри очікуваної міграції серед досліджуваних категорій спеціалістів як носіїв професійного (інтелектуального) потенціалу Львівщини мають слугувати пересторогою й певним дороговказом під час формування регіональної міграційної політики, а також під час вибору напрямів удосконалення державної й регіональної політики у сфері науки та освіти.

Рис.4 Міграційні установки в структурі трудових планів старшокурсників ВНЗ (% до загального числа респондентів)

Відповідні заходи доцільно розробляти з урахуванням вирішальної ролі, яку в формуванні міграційних установок у досліджуваного контингенту фахівців відіграє, по-перше, усвідомлення ними обмежених можливостей, що

складаються на регіональному й загальнонаціональному ринку праці для використання їхнього інтелектуального потенціалу, а по-друге, дискомфортне морально-психологічне самопочуття, зумовлене недостатньою соціальною захищеністю, насамперед низьким рівнем оплати праці.

Найактуальнішим і найперспективнішим для розв'язання завдань інноваційного поступу керунком запобігання зовнішньоміграційним, а також "внутрішнім" втратам інтелектуального потенціалу (у межах національного ринку праці та його окремих сегментів), збереження й поліпшення його якісних характеристик треба вважати розширення інноваційної сфери ринків освіти й праці, її інформаційне, організаційно-технічне і, особливо, фінансове забезпечення; моделювання умов трудової діяльності, максимально сприятливих для творчо-інтелектуальної самореалізації фахівців високого класу.

Література:

1. Інтелектуальний потенціал та науково-технічна політика. – Львів: ІРД НАН України, 1999. – 235 с.
2. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір. Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 392 с. (С. 195 – 277).
3. Лапко О. Економіка інновацій. – Івано-Франківськ: ІФДТУНГ, 1999. – С. 11 – 14.
4. Леонтенко О. М. Зовнішня трудова міграція в Україні: причини та наслідки // Проблеми формування ринкової економіки. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 116 – 120.
5. Бідак В. Я., Копистянська Х. Р. Соціальне самопочуття інтелігенції (зріз інформаційного моніторингу соціальної захищеності) // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Вип. ІХ. – Львів: ІРД НАН України, 1999. – С. 138 – 150.
6. С. Мельник. Мотивація населення України до міжнародної трудової міграції // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 42 – 46.

STUDY ON IMMIGRATION MOTIVATION OF INTELLECTUALS IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL POTENTIAL

Khrystyna Kopystyanska, Sehiy Tsapok, Volodymyr Bidak

In this article the characteristic features of the formation of intellectual capital of L`viv region in the transformation of the system of social and economical relations in Ukraine is studied. On the basis of sociological research the controversial character of nature of migration of the representatives of the actual and future elite layers of society of the region have been defined. In particular, the fact that there exists motivation (real and plausible) to leave abroad among the professors and graduates of higher schools related to insufficient professional realization, low economical level, economical instability in the country has been analyzed. Significant differences in the attitude to the perspective of labor migration among the specialists of academic domain and senior students have been defined.

Key words: labor migration, migration motivation, real and conditional readiness to migrate, intellectual potential.